

DYPLOMACJA

MAREK MENKISZAK

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

Gdy Europa choruje, Rosja nie jest lekarstwem

While Europe is ill, Russia is not the cure

In the face of a new serious crisis in Europe caused by the coronavirus pandemic, Russia has taken an ambiguous position. On the one hand, it was spreading fake news and, on the other hand, it was providing Italy with symbolic support. Russia's immediate goal was to persuade the European Union (EU) to reduce or lift sanctions. The new situation provides a new argument to those participants of the European debate who are in favour of normalisation and even reset of relations with Russia. Among them, the voice of France is particularly clear since its President Emanuel Macron has taken up the initiative to build the 'architecture of trust and security' with Russia. These proposals, which are now quite vague, are based on questionable assumptions and deepen divisions in Europe and the crisis in transatlantic relations. By rising Moscow's hopes for some form of (geo)political bargain, they in fact encourage Russia to continue its aggressive policy towards its European neighbours. An alternative approach based on several principles is needed in the debate on EU policy towards Russia: developing all five Mogherini's points; maintaining sanctions against Russia until the reasons for their introduction cease to exist; symmetry of commitments and benefits related to limited cooperation with Russia; inviolability of key interests, security and sovereignty of EU and NATO member and partner states; and balancing the dialogue with the Russian authorities by supporting Russian civil society. Europe can survive without Russia but Russia cannot survive without Europe, which is why European policy needs consistency and strategic patience.

Keywords: Putin, Macron, pandemic, reset, Russia

Słowa kluczowe: Putin, Macron, pandemia, reset, Rosja

Rosja wobec Europy w czasach zarazy: wsparcie i dywersja

Wiosną 2020 r. pandemia koronawirusa SARS-COV-2 przybrała w Europie poważne rozmiary. W niektórych państwach zarejestrowano setki tysięcy zakażeń i dziesiątki tysięcy ofiar¹. Mimo wprowadzonych przez władze bezprecedensowych ograniczeń, służących zahamowaniu rozprzestrzeniania się wirusa, niewiele wskazywało na to, aby sytuacja została całkowicie opanowana. Instytucje i państwa europejskie oraz euroatlantyckie stanęły w obliczu wyzwania gospodarczego, społecznego, politycznego, a także w sferze bezpieczeństwa większego niż kryzys gospodarczy lat 2008–2009, fale zamachów terrorystycznych, wojny regionalne i lokalne ostatnich trzydziestu lat, czy też kryzys migracyjny 2015 r. Skalę zagrożenia i jego potencjalnych negatywnych konsekwencji oraz koniecznych działań porównać można tylko do czasów wojen światowych i powojennej odbudowy.

W tej nadzwyczajnej sytuacji Rosja podjęła podwójną grę. Z jednej strony demonstrowała solidarność z wybranymi państwami europejskimi ogarniętymi pandemią, wysyłając pomoc humanitarną i medyczną. Pierwszą znaczącą tego typu akcją było nagle wysłanie (w dniach 22–24 marca) do Włoch trzyzastu samolotów transportowych ze sprzętem medycznym i ośmioma zespołami lekarzy i pielęgniarek wojskowych. Pomoc tę, co jest interesujące, zorganizowało rosyjskie Ministerstwo Obrony, nie zaś powołane do tych celów Ministerstwo ds. Sytuacji Nadzwyczajnych. Była ona, niezależnie od dyskusyjnego praktycznego znaczenia², gestem politycznym.

Z drugiej strony rosyjskie media kontrolowane przez państwo, również sieci służące Rosji do zmasowanego trollingu w Internecie i sieciach społecznościowych, zaczęły upowszechniać tendencyjne oraz częściowo lub całkowicie nieprawdziwe informacje dotyczące epidemii, a zwłaszcza prób jej przeciwdziałania przez państwa zachodnie. Narracja przedstawiała obraz chaosu, rozpadu więzi politycznych i gospodarczych, kryzysu UE i NATO, braku

1 Dane o rozwoju pandemii można śledzić m.in. w Internecie: COVID-19 ESRI Polska [dostęp: 25 III 2020]: <<https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd-40299423467b48e9ecf6>>.

2 Jak donosiła gazeta „La Stampa” – strona włoska miała problem z zagospodarowaniem rosyjskiej pomocy, której użyteczność okazała się niska. Zob. *80% of Russia's coronavirus aid to Italy 'Useless' – La Stampa*, „The Moscow Times” [online], 20 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.themoscowtimes.com/2020/03/26/80-of-russias-coronavirus-aid-to-italy-useless-la-stampa-a69756>>. O rosyjskiej pomocy zob. też: A. Wilk, *Armia rosyjska w walce z pandemią koronawirusa we Włoszech*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 23 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/en/node/27914>>.

solidarności wśród ich członków³. Jej celem było sianie nastrojów paniki, podważanie zaufania mieszkańców Europy do władz swoich państw, do instytucji europejskich i euroatlantyckich. Wbrew deklaracjom Rosja nie zaprzestała także agresywnych działań w sferze bezpieczeństwa. Dalej odbywała nagle ćwiczenia wojskowe na swoich zachodnich granicach (m.in. w obwodzie Kaliningradzkim), dokonywała przelotów samolotów bojowych i przemieszczania się okrętów wojennych w pobliżu granic oraz zgrupowań sił państw zachodnich. Przyspieszała także swoje programy zbrojeniowe⁴. Wreszcie separatyści w Donbasie – wspierani przez Rosję wojskowo, politycznie, finansowo i informacyjnie – nie zaprzestali działań wojennych w tym regionie wschodniej Ukrainy, które zostały okupione ofiarami w ludziach⁵.

Doraźny cel polityczny Moskwy: zniesienie sankcji

Gest Moskwy wobec Włoch dość wyraźnie wpisywał się w kampanię dyplomatyczną, jaką w tym samym czasie rozpoczęła Rosja, działań dotyczących ograniczenia lub zniesienia sankcji wprowadzonych w 2014 r. przeciwko

- 3 Szerzej zob. w internecie: *EEAS Special Report: Disinformation on the coronavirus – short assessment of the information environment* [online], 19 III 2020 [dostęp 28 III 2020], <<https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/>>.
- 4 Szerzej zob. A. Wilk, *Rosja na poligonie. Bezprecedensowa aktywność szkoleniowa Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Komentarze), 17 IV 2020 [dostęp: 19 IV 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-17/rosja-na-poligonie-bezprecedensowa-aktywnosc-szkoleniowa-sil>>; *Baltflot wysadził pod Kaliningradem morską desant*, „Rossijskaâ Gazeta”, 25 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://rg.ru/2020/03/25/reg-szfo/baltflot-vysadil-pod-kaliningradom-morskoj-desant.html>>; *Russian patrol planes are probing NATO's radar gaps*, „The National Interest” [online], 23 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://nationalinterest.org/blog/buzz/russian-patrol-planes-are-probing-nato%E2%80%99s-radar-gaps-136377>>; *Royal Navy sends NINE ships to shadow seven-strong Russian warship fleet active in English Channel and North Sea amid fears Putin is trying to take advantage of coronavirus crisis*, „The Daily Mail”, 26 III 2020 [dostęp 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.dailymail.co.uk/news/article-8155251/Royal-Navy-sends-NINE-ships-shadow-seven-strong-Russian-warship-fleet-active-UK-waters.html>>; *Russia to speed up testing of hypersonic missile Tsirkon*, TASS [online], 25 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://tass.com/defense/1135091>>.
- 5 UN Human Rights Monitoring Mission via UkrInform [online], 23 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.ukrinform.net/rubric-defense/290543-2-ohchr-in-march-records-highest-monthly-civilian-casualties-in-donbas-since-september-2019.html>>; *Ukraine's army losses in Donbas since year's start: 41 KIA's, 182 WIA's*, UNIAN [online], 20 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.unian.info/war/10925066-ukraine-s-army-losses-in-donbas-since-year-s-start-41-kia-s-182-wia-s.html>>.

Federacji Rosyjskiej z powodu agresji na Ukrainę. Nie przypadkiem zatem adresatem rosyjskiej akcji pomocy stały się właśnie Włochy – państwo, którego rząd (a także główna siła opozycyjna, Liga, po jej wyjściu z rządzącej koalicji) – niejednokrotnie skarżył się na negatywne konsekwencje tychże sankcji. W rezultacie narastała coraz większa niepewność wobec postawy rządu włoskiego i podejmowanych przez niego co pół roku na forum Unii Europejskiej (w drodze konsensu) decyzji o przedłużeniu kar o kolejne półroczne okresy.

Rosyjskie media nagłaśniały więc inicjatywy przychylnych Moskwie europejskich środowisk politycznych, w tym niemieckiej AfD, wzywających do zniesienia sankcji wobec Rosji. Rzecznik prezydenta Putina, Dmitrij Pieskow, w swej wypowiedzi podobne głosy uznał za „warte uwagi”⁶. W zbliżonym tonie wypowiadali się przedstawiciele rosyjskiego MSZ, a rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow został sygnatariuszem listu z 26 marca 2020 r. podpisanego przez szefów dyplomacji ośmiu państw autorytarnych – objętych w różnym zakresie sankcjami (obok Rosji: Chin, Syrii, Iranu, Korei Płn., Wenezueli, Nikaragui i Kuby) – wzywającego Sekretarza Generalnego ONZ Antonio Guterresa do inicjatywy na rzecz zniesienia „jednostronnych sankcji” przeszkadzających w globalnej walce z pandemią koronawirusa. Z bardziej ogólnikowym apelem o zniesienie części tego typu ograniczeń wystąpił także prezydent Rosji Władimir Putin podczas wirtualnego (za pośrednictwem łączy internetowych) szczytu G20 odbytego tego samego dnia⁷. Guterres nie przypadkiem stał się adresatem „listu ośmiu”. Sam bowiem, w swoim posłaniu do przywódców państw G20, pośród koniecznych działań politycznych i gospodarczych związanych z pandemią, wymienił „zniesienie sankcji, które mogłyby podważyć wysiłki państw na rzecz walki z pandemią”⁸.

Dwuznaczność rosyjskich inicjatyw zmierzających do faktycznego zniesienia zachodnich (w tym unijnych) sankcji przeciwko Rosji polega na tym,

6 Zob. W. Herdt, M. Frohnmaier, „*Russia's men in the Bundestag*”, *call for lifting of EU sanctions*, EU Today [online], 23 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://eutoday.net/news/politics/2020/afd-russian-influence>>; *V Kremlu nazwali interesnuu ideu otmenit' sanktsii iz-za koronawirusa*, NTV [online], 3 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.ntv.ru/novosti/2309721/>>.

7 Zob. Russian Mission to UN (Twitter account) [online], 26 III 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://twitter.com/RussiaUN/status/1243011675554529280>>; *Sammit "Gruppy dwadcati"*, Administracja Prezydenta FR [online], 26 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<http://kremlin.ru/events/president/news/63070>>.

8 *Secretary-General urges G20 countries to suppress COVID-19 transmission, keep households afloat, amid pandemic's 'human crisis'*. Tekst przesłania Sekretarza Generalnego ONZ [online], 26 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.un.org/press/en/2020/sgsm20024.doc.htm>>.

że żadne z nich nie ograniczają możliwości wsparcia w walce z pandemią. Wśród towarów i usług, które podlegają zakazowi eksportu do – lub realizacji w – Rosji, nie ma artykułów farmaceutycznych czy medycznych, ani pomocy humanitarnej. Import do Rosji lekarstw pozostaje znaczący – w 2019 r. miał wartość ponad 14 mld USD⁹. Paradoksem jest to, że nie unijne sankcje, lecz rosyjska polityka substytucji importu i preferencji dla miejscowych producentów, niebędących w stanie w pełni zaspokoić zapotrzebowanie na niektóre leki, może stwarzać potencjalne zagrożenie dla rosyjskich obywateli¹⁰. Zagrożenie takie stworzyła także polityka władz Federacji Rosyjskiej, które – mimo dynamicznie rozwijającej się w Rosji pandemii – z opóźnieniem wprowadziły ograniczenia w gromadzeniu i poruszaniu się obywateli, stając się podstawą stosowanych w Europie środków przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się wirusa¹¹. Z tego powodu być może to Rosja będzie bardziej potrzebowała solidarności i wsparcia Europy w walce z pandemią.

Francuska próba resetu z Rosją

Mimo przytoczonych wątpliwości pandemia koronawirusa może stać się argumentem dla zwolenników rewizji dotychczasowej unijnej polityki wobec Rosji w duchu większego pozytywnego zaangażowania. Nieformalna debata na ten temat trwa w państwach europejskich od wiosny 2019 r. Najwięcej komentarzy wzbudziła w związku z tym inicjatywa prezydenta Francji Emmanuela Macrona, który 19 VIII 2019 serdecznie przyjął prezydenta Putina w swojej

9 *Importation of medicines into Russia exceeds export by 14 times*, GMP News [online], 29 VI 2017 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://gmpnews.net/2017/06/importation-of-medicines-into-russia-exceeds-export-by-14-times/>>; *Russia's top 10 imports*, "World's Top Exports" [online], 1 III 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<http://www.worldstopexports.com/russias-top-10-imports/>>.

10 *'People could lose their lives': medicine shortages in Russia have left patients fending for themselves*, "The Moscow Times" [online], 12 II 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.themoscowtimes.com/2020/02/12/people-could-lose-their-lives-medicine-shortages-in-russia-have-left-patients-fending-for-themselves-a69243>>.

11 Zob. I. Wiśniewska, *Rosja wobec pandemii koronawirusa: pochwała obłożonej twierdzy* [online], 18 III 2020 [dostęp: 26 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-03-18/rosja-wobec-pandemii-koronawirusa-pochwala-oblzonej-twierdzy>>; M. Domańska, J. Rogoza, I. Wiśniewska, *Kryzysowe orędzie Putina – Kreml na froncie walki z koronawirusem*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 26 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-03-26/kryzysowe-oredzie-putina-kreml-na-froncie-walki-z-koronawirusem>>.

rezydencji Fort de Brégançon¹² i od tej pory, w kilku programowych wystąpieniach oraz wypowiedziach, zarysował ideę stworzenia z Rosją nowej „architektury zaufania i bezpieczeństwa” w Europie.

Pierwszy krok francuskiej inicjatywy zmierzał ku intensyfikacji dialogu politycznego z Rosją¹³. W szczególności zatem, 9 września odbyły się w Moskwie (pierwsze od 2013 r.) francusko-rosyjskie rozmowy strategiczne w formacie 2 + 2 (ministrów spraw zagranicznych i ministrów obrony) poświęcone głównym wyzwaniom, które stają przed rządami w związku z bezpieczeństwem. W końcu listopada 2019 r. prezydent Macron powołał swojego specjalnego przedstawiciela ds. architektury zaufania i bezpieczeństwa z Rosją – ambasadora Pierre’a Vimonta. Od początku 2020 r. odwiedzał on europejskie stolice, wyjaśniając francuską inicjatywę i sondując reakcje w tej sprawie.

Koncepcja Macrona pozostaje nadal niejasna. Z wypowiedzi prezydenta i ambasadora Vimonta¹⁴ można wywnioskować, że punktem wyjścia jest dla niej diagnoza kryzysu wspólnoty zachodniej i wzrostu znaczenia mocarstw niezachodnich, prowadzących asertywną politykę. Macron uważa, że Stany Zjednoczone strategicznie wycofują się z Europy, a ich polityka bardziej staje się wyzwaniem niż wsparciem dla Unii. W tej sytuacji głosi on potrzebę budowy samodzielności Europy przede wszystkim w sferze bezpieczeństwa i obrony oraz technologii tak, aby nie stała się ona przedmiotem geopolitycznej rozgrywki między USA a Chinami i Rosją.

12 Zob. *Presidents of Russia and France made press statements and answered media questions*, Administracja Prezydenta FR [online], 19 VIII 2019 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/61336>>.

13 Szerzej o próbach francusko-rosyjskiego resetu zob. T. Kastueva-Jean, *Is a 'reset' between France and Russia needed and, if so, is it possible?*, „Russia Matters”, IFRI [online], 9 XII 2019 [dostęp: 27 III 2020], dostępne w internecie: <<https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/reset-between-france-and-russia-needed-and-if-so-it>>.

14 Zob. *Ambassadors' conference – Speech by M. Emmanuel Macron, President of the Republic*, Ministerstwo Europy i Spraw Zagranicznych Francji [online], 27 VIII 2019, przez: Ambasada Francji na Lotwie [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://lv.ambafrance.org/Ambassadors-conference-Speech-by-M-Emmanuel-Macron-President-of-the-Republic>>; *Emmanuel Macron in his own words (English). The French President's interview with 'The Economist'*, „The Economist” [online], 7 XI 2019 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-in-his-own-words-english>>; *Russia – Hearing of M. Pierre Vimont, the French President's special envoy for the architecture of security and trust with Russia, before the Senate Foreign Affairs, Defence and Armed Forces Committee*, Ministerstwo Europy i Spraw Zagranicznych Francji [online], 19 II 2020, przez: Ambasada Francji w Wielkiej Brytanii [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://uk.ambafrance.org/Special-envoy-explains-French-approach-to-Russia>>.

Elementem tej polityki ma być dialog i współpraca z Rosją, szczególnie w kwestii kryzysów i konfliktów międzynarodowych, w których postawa Moskwy ma zasadnicze znaczenie (jak w Syrii, Libii i innych państwach Afryki, Iranu czy wobec Ukrainy), i tam gdzie należy poszukiwać wspólnoty interesów (np. w walce z terroryzmem, w Arktyce, energetyce i polityce klimatycznej, badaniach kosmosu, czy też w technologiach cyfrowych). Macron jest zdania, że z jednej strony Rosja czuje się zagrożona i oszukana przez Zachód forsowaniem (z inicjatywy USA) ekspansji zachodnich instytucji (UE i zwłaszcza NATO) na wschód, a z drugiej – nie posiada realnej alternatywy dla współpracy z UE, gdyż nie ma zdolności stania się samodzielnym supermocarstwem, ani też nie chce być „młodszym bratem” Chin.

Między złudzeniami a realiami

Francuska inicjatywa została przyjęta w Moskwie życzliwie, lecz bez entuzjazmu; Rosja nie wyszła jej naprzeciw konkretnymi gestami ani konstruktywnymi propozycjami¹⁵. Na moskiewskim spotkaniu francusko-rosyjskiego dialogu strategicznego szef rosyjskiej dyplomacji Siergiej Ławrow m.in. powtórzył narrację obarczającą państwa zachodnie, a zwłaszcza USA i ich „destruktywną politykę”, odpowiedzialnością za obecny kryzys w stosunkach Rosji z Zachodem¹⁶. Jesienią 2019 r. Rosja wsparła bombardowaniami (głównie obiektów cywilnych) ofensywę armii reżimu Assada w syryjskim regionie Idlibu, prowokując kolejny masowy kryzys humanitarny zagrażający także Unii Europejskiej¹⁷. Moskwa, w wystąpieniu wiceministra spraw zagranicznych Aleksandra Gruszko, przedstawiła w połowie lutego 2020 r. swoją odpowiedź na inicjatywę Macrona, formułując trzy faktyczne warunki:

-
- 15 Ambasador Vimont ujawnił, że w odpowiedzi na francuskie propozycje dialogu w pięciu sferach (wyzwania technologiczne; współpraca dwustronna w sferze bezpieczeństwa i obrony; współpraca europejska w tych dziedzinach; dialog humanitarny, o prawach człowieka i roli kobiet w konfliktach; konflikty regionalne) strona rosyjska była zainteresowana przede wszystkim tymi, które dotyczyły sfery bezpieczeństwa i obrony. Zob. *Hearing of M. Pierre Vimont...*
 - 16 Zob. *Roundup. Russian, french ministers praise bilateral 2 + 2 format restart*, „Xinhua” [online], 10 IX 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <http://www.xinhuanet.com/english/2019-09/10/c_138379104.htm>; *Russian Foreign and Defence Ministers hold press conference with french counterparts*, Sputnik [online], 10 IX 2019 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.youtube.com/watch?v=KpL7SEIG0A8>>.
 - 17 Zob. M. Chudziak, W. Rodkiewicz, *Walki w Idlibie: kryzys w stosunkach turecko-rosyjskich*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 26 II 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-02-26/walki-w-idlibie-kryzys-w-stosunkach-turecko-rosyjskich>>.

1) UE musi skonkretyzować swoją politykę wobec Rosji, odchodząc od „pięciu zasad” Mogherini¹⁸; 2) NATO musi zaprzestać prób powstrzymywania Rosji, rezygnując ze zwiększania obecności wojskowej na swojej wschodniej flance i powracając do programów współpracy z Moskwą; 3) państwa europejskie, dążąc do normalizacji stosunków z Rosją, muszą uniezależnić swoją politykę od polityki Waszyngtonu wobec Moskwy, „zrewidować podejścia narzucane im przez USA”¹⁹. Pokazuje to, że w istocie Moskwa testuje, jak daleko Francja gotowa jest posunąć się w potencjalnym naruszeniu solidarności sojuszniczej w ramach NATO.

Taka reakcja Rosji jest zrozumiała. Wpisuje się bowiem w rosyjską kulturę strategiczną, strategię i taktykę putinowskiej Rosji ze swoimi historycznymi antecedencjami oraz w jej polityczne cele. Podejście Macrona opiera się natomiast na analizie, kuszącej swoją racjonalnością, która jednak większość powyższych rosyjskich podejść – świadomie bądź nie – ignoruje.

Prezydent Macron elokwentnie przekonuje, że to m.in. słabość i brak działania Unii Europejskiej stwarza możliwości pozwalające Rosji na ostrą rozgrywkę uderzającą często w europejskie interesy. Z drugiej jednak strony sam przyznaje, że taka właśnie polityka Rosji zmusza teraz Francję i Europę do szukania dróg normalizacji stosunków z Moskwą, sugerując zarazem, iż polityka sankcji i politycznej konfrontacji to ślepy zaułek. Dla Kremla, myślącego w kategoriach mocarstwowej hierarchii, stref wpływów, politycznego darwinizmu i gry o sumie zerowej, takie podejście Francji jest traktowane jako oznaka słabości, niezdolności i braku woli do prowadzenia asertywnej polityki, jako kolejny dowód na głęboki kryzys wspólnoty zachodniej, w tym zwłaszcza w stosunkach transatlantyckich.

Rosja poniosła strategiczne fiasko w Europie, nie osiągając żadnego ze swych – sprzecznych z europejskim interesem – kluczowych celów w polityce bezpieczeństwa: odzyskania strategicznej kontroli nad obszarem

18 Treść pięciu zasad polityki UE wobec Rosji zob. *EU reaches agreement on guiding principles of its policy towards Russia*, EU Neighbours News East [online], 15 III 2016 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-reaches-agreement-guiding-principles-its-policy-towards-russia>>; *The EU's Russia Policy. Five Guiding Principles*, Briefing February 2018, European Parliament, dostępny w internecie [dostęp: 29 III 2020]: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614698/EPRS_BRI\(2018\)614698_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614698/EPRS_BRI(2018)614698_EN.pdf)>.

19 Zob. *MID nazwał tri uslová dlá ulučšeníá otnošenij s Evropoj*, RBK [online], 16 II 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.rbc.ru/politics/16/02/2020/5e4917a19a7947235fa95262?fbclid=IwAR26ixfhZn9vpOfR4uLeJ2bhaX6EpkbZgX0qsL3-Dxii45yvwTBDfvbHGHRl>>.

postradzieckim, stworzenia strefy buforowej w Europie Środkowej oraz wyparcia USA z Europy i stworzenia architektury bezpieczeństwa, maksymalizującej rosyjskie wpływy na naszym kontynencie²⁰. To swoisty paradoks, że w takiej sytuacji pojawiły się oferty francuskiego prezydenta, które umacniają Kreml w przekonaniu, iż jego dotychczasowa, agresywna, antyzachodnia i antyeuropejska polityka była słuszna, że należało jedynie przeczekać, nie idąc na żadne ustępstwa, aż państwa Unii, zmęczone konfliktem, zaczną bezwarunkowo wycofywać się z presji na Rosję.

Tym samym grozi nam częściowe powtórzenie sytuacji sprzed dwunastu lat. Wówczas, w sierpniu 2008 r., Rosja sprowokowała wybuch wojny z Gruzją, aby następnie wykorzystać ambicje ówczesnego prezydenta Francji Nicolasa Sarkozy'ego dla podyktowania Tbilisi niekorzystnych warunków zakończenia konfliktu. Mimo rażącego pogwałcenia integralności terytorialnej Gruzji, m.in. przez uznanie „niepodległości” Abchazji i Osetii Płd., rosyjskich protektoratów na okupowanym gruzińskim terytorium, Unia Europejska nie zdobyła się wówczas na wprowadzenie poważniejszych sankcji wobec Rosji (poza symbolicznym zawieszeniem na pół roku rozmów o nowych ramach prawnych stosunków). Co więcej, najpierw USA pod nową administracją Baracka Obamy, a następnie także UE zainicjowały bezwarunkową normalizację i przedstawiły Rosji oferty współpracy w formie, odpowiednio, resetu i Partnerstwa dla Modernizacji (PdM). I choć reset przyniósł kilka ważnych porozumień, tam gdzie odpowiadało to interesom Moskwy, to szansa projektu PdM nie została wykorzystana przez Rosję, traktującą go jedynie jako potencjalne źródło kapitału i technologii, a nie sposobu na reformę potrzebną państwu. Rosyjska agresja na Ukrainę w 2014 r. wydarzyła się m.in. dlatego, że Kreml w swoich kalkulacjach założył podobną jak w latach 2008 i 2009 reakcję Zachodu.

Z kolei reakcja Zachodu w 2014 r., w formie sankcji, była dużo silniejsza niż w 2008 r., do czego przyczyniły się m.in. bezprecedensowa skala rosyjskiej agresji na Ukrainę, zestrzelenie nad Donbasem przez „separatystów”, przy użyciu dostarczonych z Rosji systemów raketowych, cywilnego samolotu pasażerskiego MH17, ale także polityczne przywództwo prezydenta USA Baracka Obamy i kanclerz Niemiec Angeli Merkel. Jednak wprowadzone sankcje, zwłaszcza tzw. sektorowe, pozostawały ograniczone, starając

20 Szerzej zob. M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Punkt Widzenia, 76), 8 X 2019, dostępny w internecie [dostęp: 30 III 2020]: <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_0.pdf>.

się nie doprowadzić do załamania rosyjskiej gospodarki. Z czasem Moskwa nauczyła się im (także dzięki wsparciu pojedynczych zachodnich firm) przeciwdziałać, rozwadniać je lub obchodzić.

Wezwania prezydenta Macrona do niezależnienia się Europy (przede wszystkim od USA) i nawiązania do gaullistowskich haseł „Europy od Atlantyku do Uralu” (dziś w formie: „od Lizbony do Władywostoku”) są miłą muzyką dla rosyjskich uszu. Moskwa od wielu lat konsekwentnie starała się wbić klin między najważniejsze ośrodki wspólnoty zachodniej: USA i UE oraz narzekała na „wasalizację” Europy wobec Waszyngtonu. Dzisiaj zarówno USA, jak i UE coraz mocniej wchodzą w sugerowane przez Moskwę koleiny, co – ku nieukrywanej w Rosji satysfakcji – tworzy realne zagrożenie dla spistości NATO. Z drugiej strony francuski prezydent zdaje się całkowicie ignorować doświadczenia wieloletnich wysiłków Unii Europejskiej szukającej możliwości budowy „wspólnych przestrzeni” (w tym w sferze gospodarczej) z Rosją w latach 2001–2013. Pokazały one dobitnie, że Moskwa podchodzi do tego w sposób instrumentalny, chcąc maksymalizować – w dużej mierze jednostronne – korzyści. Wszelkie natomiast oferty unijne, które wymagałyby większego otwarcia własnego rynku lub dokonania reform (m.in. WTO+, tzn. strefa wolnego handlu), odrzucała, a przyjęte zobowiązania (np. wynikające z akcesji do WTO) realizowała selektywnie. Dotychczasowa zaś rosyjska wizja współpracy w Europie to recepta na jej trwałą podział, a nie rzeczywistą integrację²¹.

Chociaż przywódca Francji, póki co, podtrzymuje tezę, że sankcje przeciwko Rosji powinny zostać utrzymane do czasu uregulowania „kryzysu ukraińskiego”, to można dostrzec, iż francuska dyplomacja najwyraźniej wywiera pewną presję na władze Ukrainy, aby zgodziły się na realizację politycznych zapisów porozumień mińskich – które Moskwa chciałaby wykorzystać do ingerencji w wewnętrzne sprawy tego państwa – co jednocześnie pozwoliłoby rozpocząć znoszenie sankcji. Trudno sobie także wyobrazić, aby sugerowane przez stronę francuską podjęcie współpracy technologicznej z Rosją, w tym również w zakresie gospodarki cyfrowej, stało się możliwe bez co najmniej złagodzenia sankcji.

Niebezpieczeństwo jest jednak jeszcze większe. Niektóre wypowiedzi Macrona mogą sugerować, że uważa on politykę rozszerzenia NATO i UE

21 Więcej na ten temat zob. M. Menkiszak, *Wielka Europa. Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Prace, 46), 14 X 2013 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/wielka_europa_net.pdf>.

na wschód po zakończeniu zimnej wojny za inicjatywę inspirowaną przez USA i budzącą uzasadnione obawy Rosji. Dzisiaj wzywa on do „wyjaśnienia nieporozumień” z Moskwą, otwarcie pytając, czy zablokowanie potencjalnego dalszego rozszerzenia tych struktur na wschód (w tym na Ukrainę) jest postulatem Rosji, sugerując, że nie widzi on problemu, by o tym rozmawiać z Moskwą²². Jeśli tak jest, może to oznaczać gotowość Francji do faktycznego, a nawet formalnego, uznania rosyjskiej strefy wpływów w Europie Wschodniej i na obszarze postradzieckim oraz ograniczonej *de facto* suwerenności państw tego regionu.

Nie należy mieć złudzeń, że takie postawienie sprawy, choć ucieszyłoby Kreml, nie oznaczałoby bynajmniej zaspokojenia jego ambicji. Gdyby ktoś miał w tej kwestii wątpliwości, może zapoznać się z pseudohistorycznymi wywodami prezydenta Putina na temat jedności narodów rosyjskiego i ukraińskiego²³, sugerującymi, że niezależną państwowość Ukrainy uważa on za przejściową aberrację. Moskwa uznałaby to niewątpliwie za gotowość Europejczyków do geopolitycznego przetargu (o co ci ostatni skłonni byli mylnie oskarżać USA), który nie wprowadziłby bynajmniej stabilności w Europie. Przeciwnie, nie tylko zdestabilizowałby on sytuację w państwach wschodnioeuropejskich, które nie godzą się na podporządkowanie Rosji lub na zintegrowanie z nią. Zachęciłby także Rosję do przedstawienia dalej idących żądań w sferze politycznej oraz bezpieczeństwa, najpierw skierowanych wobec państw bałtyckich (mimo że są członkami UE i NATO), a w dalszej kolejności względem pozostałych państw Europy Środkowej – byłych członków bloku radzieckiego.

Z kolei wypowiedzi Macrona sugerujące, że krytyczna wobec Rosji polityka europejska „wpycha ją w ramiona Chin” świadczą o niezrozumieniu rosyjskiej polityki. Zacieśnianie przez Rosję współpracy z Chinami nie zaczęło się w 2014 r., ale trwało od pierwszych lat dziewięćdziesiątych XX w.

22 „Jak w naszym interesie jest uregulowanie zamrożonych konfliktów, być może z szerszą agendą niż tylko kwestia ukraińska, więc patrzymy na wszystkie zamrożone konflikty w regionie i wyjaśniamy swoje stanowiska. Jakich gwarancji on [Putin] potrzebuje? Czy w istocie chodzi o to, aby UE i NATO zagwarantowały nierozszerzanie na dane terytorium? O to chodzi. To znaczy: jakie są ich główne obawy? Jakie są nasze? Jak możemy do nich wspólnie podejść? Nad jakimi kwestiami możemy wspólnie pracować?”, *Emmanuel Macron in his own words...*

23 Najnowszym przykładem jest „epizod ukraiński” wywiadu telewizyjnego Putina dla agencji TASS. Zob. *20 Questions with Vladimir Putin. Episode 2. Putin on Ukraine*, TASS [online], 20 II 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://putin.tass.ru/en/ob-ukraine/>>.

i uległo znaczącemu przyspieszeniu od początku, dwudziestoletnich już, rządów Władimira Putina. Głębokimi fundamentami – obecnie już quasi-sojuszniczych – stosunków rosyjsko-chińskich jest autorytaryzm (i wrogość wobec liberalnej demokracji) oraz antyzachodniość (a zwłaszcza rzucanie wyzwania USA i jego sojusznikom). Rosja będzie zainteresowana ograniczoną współpracą z UE na swoich warunkach, lecz pomysł, że może być ona gotowa ograniczyć w związku z tym swoją współpracę z Pekinem, prowadzić politykę równowagi, a nawet powstrzymywania Chin, jest niebezpiecznym złudzeniem.

Podsumowanie

Polityka wobec Rosji: między powstrzymaniem i zaangażowaniem

Skoro kolejne propozycje prezydenta Macrona w kwestii polityki wobec Rosji budzą wątpliwości, to nasuwa się pytanie o alternatywę. Powinna być ona rezultatem dyskusji w samej Unii Europejskiej zainaugurowanej już 5 III 2020 r. na nieformalnym posiedzeniu Rady UE (w formule Gymnich) w Zagrzebiu. Zrozumiałe są ambicje Niemiec, aby wstępne wnioski z tego posiedzenia pojawiły się podczas ich prezydentury w UE w drugiej połowie br., jednak tworzenie arbitralnych kalendarzy politycznych, zwłaszcza wobec dynamicznie rozwijającego się kryzysu związanego z pandemią koronawirusa, nie wydaje się rozsądne.

Nie przesądzając wyników dyskusji, odnosi się wrażenie, że powinna ona uwzględniać pewne podstawowe założenia i zasady. Warto podkreślić pięć następujących warunków.

Po pierwsze: dyskusja nad strategią i zasadami polityki UE wobec Rosji – której obecną podstawą jest „pięć punktów Mogherini” odzwierciedlających konsens i zrównoważenie różnych podejść i interesów państw członkowskich – nie może koncentrować się wyłącznie na próbach poszerzenia i pogłębienia tylko jednego z nich, tzw. selektywnego zaangażowania. Jeśli zamierzamy uzupełniać i konkretyzować ten punkt, to jednocześnie musimy określić sposoby, jak postąpić analogicznie z pozostałymi, w tym zająć się budową odporności (*resilience*) państw UE i wsparciem dla partnerów wschodnich. Można w tym celu wykorzystać różne wnioski z toczonej w ostatnich latach dyskusji nad dalszym pogłębieniem Partnerstwa Wschodniego²⁴.

24 Wkładem do tej dyskusji są m.in.: “Eastern Partnership policy beyond 2020. Reinforcing resilience – an Eastern Partnership that delivers for all”, Komunikat Komisji Europejskiej, 18 III 2020 [dostęp: 6 IV 2020], dostępny w internecie: <https://ec.europa.eu/info/publications/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-eastern-partnership-delivers-all_pl>; Joint Staff Working Document “Structured

Po drugie: zniesienie unijnych sankcji wobec Rosji jest możliwe tylko w przypadku, gdy ustaną przyczyny ich wprowadzenia. Ponieważ była nią rosyjska agresja na Ukrainę, w tym nielegalna aneksja Krymu oraz wywołanie i prowadzenie przez Rosję wojny w Donbasie, zatem tylko całkowite i weryfikowalne wycofanie się Rosji z okupowanych terytoriów Ukrainy oraz zaprzestanie działań destabilizujących to państwo może być podstawą do zniesienia sankcji. W praktyce to oznacza np., że wszelkie sankcje i ograniczenia związane z Krymem mogą zostać zniesione dopiero po – uznanej międzynarodowo i w sposób niewymuszony przez Ukrainę – regulacji statusu tego regionu. W Donbasie celem doraźnym powinno być pełne i trwałe zawieszenie broni. Realizacja pozostałych elementów porozumień mińskich winna zapewnić stworzenie realnej, demokratycznej reprezentacji politycznej mieszkańców Donbasu, opartej na pełnym bezpieczeństwie osobistym, pluralizmie politycznym, wolności mediów i innych gwarancjach praworządności i demokracji. W praktyce jedynie ustanowienie, na odpowiednio długi czas, przejściowej międzynarodowej administracji w okupowanej części regionu, wspieranej przez znaczące policyjno-wojskowe siły międzynarodowe, może stworzyć warunki dla odbycia wolnych i uczciwych wyborów lokalnych. Musi to być elementem dialogu z Rosją. Logiczne jest zarazem, że podejmowanie przez Rosję nowych agresywnych działań wobec państw UE i NATO, czy swoich sąsiadów, powinno spotykać się z natychmiastową reakcją UE w postaci nowych, uzgodnionych z góry, sankcji.

Po trzecie: obszary współpracy z Rosją muszą gwarantować symetrię i zrównoważenie korzyści dla stron. Nie mogą one w szczególności prowadzić do jednostronnych korzyści po stronie Rosji lub wyłączać działania dostosowawcze po stronie rosyjskiej. Dotyczy to m.in. zasad realizacji wspólnych projektów, warunków inwestycji, bezpieczeństwa prawnego biznesu itp. W tym celu powinna być stosowana zasada warunkowości. Poza tym współpraca nie może prowadzić do uprzywilejowania poszczególnych państw członkowskich UE w stosunkach z Rosją (np. w zakresie dostępu do rynku). W dialogu o kryzysach regionalnych czy pomocy finansowej na powojenną odbudowę Syrii, decyzje muszą być uzależnione od zaprzestania przez Rosję systematycznego niszczenia infrastruktury cywilnej na obszarze działań wojennych, ukarania winnych zbrodni wojennych i stworzenia realnych gwarancji demokratycznej reprezentacji politycznej we władzach Syrii przez bezpieczne, wolne i uczciwe wybory pod nadzorem międzynarodowym.

Consultation on the future of the Eastern Partnership”, Komisja Europejska, 18 III 2020 [dostęp: 6 IV 2020], dostępny w internecie: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52020SC0056>>.

Po czwarte: współpraca z Rosją nie może prowadzić do potencjalnego naruszenia istotnych interesów i/lub bezpieczeństwa państw członkowskich oraz partnerskich UE i NATO, ani ograniczać ich suwerenność. Przykładowo, nie powinna prowadzić do ograniczeń w rozmieszczaniu sił sojuszniczych na terytoriach państw członkowskich, zakupów uzbrojenia, rozwoju infrastruktury wojskowej i innych działań służących zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego. Dialog z Rosją na temat zagrożeń cybernetycznych i walki z terroryzmem nie może też prowadzić do ujawniania informacji wrażliwych, które mogą być wykorzystane przez Rosję do działań wrogich wobec państw członkowskich UE i NATO, a także państw sąsiadujących z Rosją. Wykluczona jest współpraca wojskowo-techniczna z Rosją oraz współpraca technologiczna w sferze cyfrowej, gdyż mogą prowadzić do udoskonalenia przez Rosję narzędzi potencjalnie agresywnej polityki wobec naszych państw. W sferze energetyki taka współpraca nie powinna prowadzić do naruszania prawa i zasad polityki europejskiej, np. nie może ograniczać działań na rzecz dywersyfikacji źródeł zaopatrzenia w energię.

Po piąte: dialog polityczny na wysokim szczeblu z Rosją w praktyce legitymizuje autorytarne władze Rosji prowadzące politykę represji wobec demokratycznych i proeuropejskich inicjatyw politycznych i społecznych w kraju. Jeśli ma być on prowadzony, musi być równoważony zwiększoną aktywnością wobec rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego. Powinien w szczególności obejmować: spotkania z liderami rosyjskiej opozycji demokratycznej, wspomaganie finansowe i techniczne rosyjskich inicjatyw obywatelskich, wspieranie projektów na rzecz wolności przepływu informacji (stacje telewizyjne, portale internetowe itp.). Obiektem rekomendacji winny być także prodemokratyczne i proeuropejskie inicjatywy rosyjskiej diaspory w państwach członkowskich UE i NATO.

Rosja jest historycznie, kulturowo i częściowo geograficznie częścią Europy. W długofalowym interesie europejskim leży, aby idea Europy jednolitej, wolnej i żyjącej w pokoju objęła także Federację Rosyjską. Nie może się to jednak odbyć z naruszeniem europejskich wartości, zasad i interesów. W ciągu ostatnich dwudziestu lat Rosja, decyzją swoich przywódców, coraz bardziej politycznie oddala się od Europy. Pozostaje mieć nadzieję, że rosyjskie społeczeństwo spowoduje pewnego dnia zmianę tej polityki. Zanim to nastąpi, polityczna Europa powinna zachęcać Rosję do polityki konstruktywnej, ale też zdecydowanie przeciwstawiać się przejawom wrogiej strategii Moskwy. Europa może przetrwać bez Rosji, lecz Rosja nie przetrwa bez Europy, dlatego w polityce europejskiej potrzebna jest konsekwencja i strategiczna cierpliwość. Poszukiwanie złotych środków i szybkich przełomów

w stosunkach z Rosją nie jest właściwym lekiem na trapiące dziś Europę – dosłownie i w przenośni – choroby.

Bibliografia

- 'Ambassadors' conference – Speech by M. Emmanuel Macron, President of the Republic, Ministerstwo Europy i Spraw Zagranicznych Francji [online], 27 VIII 2019, przez: Ambasada Francji na Łotwie [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://lv.ambafrance.org/Ambassadors-conference-Speech-by-M-Emmanuel-Macron-President-of-the-Republic>>.
- Baltflot wysadził pod Kaliningradom morskoj desant, „Rossijskaâ Gazeta”, 25 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://rg.ru/2020/03/25/reg-szfo/baltflot-vysadil-pod-kaliningradom-morskoj-desant.html>>.
- Chudziak M., Rodkiewicz W., *Walki w Idlibie: kryzys w stosunkach turecko-rosyjskich*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 26 II 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-02-26/walki-w-idlibie-kryzys-w-stosunkach-turecko-rosyjskich>>.
- COVID-19, ESRI Polska, dostępny w internecie [dostęp: 25 III 2020]: <<https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>>.
- Domańska M., Rogoża J., Wiśniewska I., *Kryzysowe orędzie Putina – Kreml na froncie walki z koronawirusem*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 26 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-03-26/kryzysowe-oredzie-putina-kreml-na-froncie-walki-z-koronawirusem>>.
- “Eastern Partnership policy beyond 2020. Reinforcing resilience – an Eastern Partnership that delivers for all”, Komunikat Komisji Europejskiej, 18 III 2020 [dostęp: 6 IV 2020], dostępny w internecie: <https://ec.europa.eu/info/publications/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-eastern-partnership-delivers-all_pl>.
- EEAS Special Report: Disinformation on the coronavirus – short assessment of the information environment [online], 19 III 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/>>.
- Emmanuel Macron in his own words (English). The French president's interview with 'The Economist'*, “The Economist” [online], 7 XI 2019 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-in-his-own-words-english>>.
- EU reaches agreement on guiding principles of its policy towards Russia*, EU Neighbours News East, 15 III 2016 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-reaches-agreement-guiding-principles-its-policy-towards-russia>>.
- The EU's Russia Policy. Five Guiding Principles*, Briefing February 2018, European Parliament, dostępny w internecie [dostęp: 29 III 2020]: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614698/EPRS_BRI\(2018\)614698_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614698/EPRS_BRI(2018)614698_EN.pdf)>.
- Herdt W., Frohniauer M., „*Russia's men in the Bundestag*”, *call for lifting of EU sanctions*, EU Today [online], 23 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://eu-today.net/news/politics/2020/afd-russian-influence>>.

- Importation of medicines into Russia exceeds export by 14 times*, GMP News [online], 29 VI 2017 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://gmpnews.net/2017/06/importation-of-medicines-into-russia-exceeds-export-by-14-times/>>.
- Joint Staff Working Document “Structured Consultation on the future of the Eastern Partnership”, Komisja Europejska, 18 III 2020 [dostęp: 6 IV 2020], dostępny w internecie: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52020SC0056>>.
- Kastueva-Jean T., *Is a ‘reset’ between France and Russia needed and, if so, is it possible?*, „Russia Matters”, IFRI [online], 9 XII 2019 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/reset-between-france-and-russia-needed-and-if-so-it>>.
- Menkiszak M., *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Punkt Widzenia, 76), 8 XI 2019 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_0.pdf>.
- Menkiszak M., *Wielka Europa. Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Prace, 46), 14 X 2013 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/wielka_europa_net.pdf>.
- MID nazwał tri uslová dlá ulučeníá otnošenij s Evropoj*, RBK [online], 16 II 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.rbc.ru/politics/16/02/2020/5e4917a19a7947235fa95262?fbclid=IwAR26ixfhZn9vpOfR4uLEj2bhaX6EpkbgzX0qSL3Dxii45yvvwtBDFvbHGHrl>>.
- ‘People could lose their lives’: medicine shortages in Russia have left patients fending for themselves*, “The Moscow Times” [online], 12 II 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.themoscowtimes.com/2020/02/12/people-could-lose-their-lives-medicine-shortages-in-russia-have-left-patients-fending-for-themselves-a69243>>.
- Presidents of Russia and France made press statements and answered media questions*, Administracja Prezydenta FR [online], 19 VIII 2019 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/61336>>.
- Roundup: Russian, French ministers praise bilateral 2 + 2 format restart*, “Xinhua” [online], 10 IX 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <http://www.xinhuanet.com/english/2019-09/10/c_138379104.htm>.
- Royal Navy sends NINE ships to shadow seven-strong Russian warship fleet active in English Channel and North Sea amid fears Putin is trying to take advantage of coronavirus crisis*, “The Daily Mail”, 26 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.dailymail.co.uk/news/article-8155251/Royal-Navy-sends-NINE-ships-shadow-seven-strong-Russian-warship-fleet-active-UK-waters.html>>.
- Russia – Hearing of M. Pierre Vimont, the French President’s special envoy for the architecture of security and trust with Russia, before the Senate Foreign Affairs, Defence and Armed Forces Committee, Ministerstwo Europy i Spraw Zagranicznych Francji [online], 19 II 2020, przez: Ambasada Francji w Wielkiej Brytanii [dostęp: 28 III 2020], dostępne w internecie: <<https://uk.ambafrance.org/Special-envoy-explains-French-approach-to-Russia>>.
- Russia to speed up testing of hypersonic missile Tsirkon*, TASS [online], 25 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://tass.com/defense/1135091>>.
- Russian Foreign and Defence Ministers Hold Press Conference with french counterparts, „Sputnik” [online], 10 IX 2019 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.youtube.com/watch?v=KpL7SElG0A8>>.

- Russian Mission to UN (Twitter account) [online], 26 III 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<https://twitter.com/RussiaUN/status/1243011675554529280>>.
- Russian Patrol Planes Are Probing NATO's Radar Gaps*, "The National Interest" [online], 23 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://nationalinterest.org/blog/buzz/russian-patrol-planes-are-probing-nato%E2%80%99s-radar-gaps-136377>>.
- Russia's Top 10 Imports*, "World's Top Exports" [online], 1 III 2020 [dostęp: 28 III 2020], dostępny w internecie: <<http://www.worldstopexports.com/russias-top-10-imports/>>.
- Sammit "Gruppy dwadcati", Administracja Prezydenta FR [online], 26 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<http://kremlin.ru/events/president/news/63070>>.
- Secretary-General Urges G20 Countries to Suppress COVID-19 Transmission, Keep Households Afloat, amid Pandemic's 'Human Crisis'*. Tekst przesłania Sekretarza Generalnego ONZ [online], 26 III 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.un.org/press/en/2020/sgsm20024.doc.htm>>.
- Ukraine's army losses in Donbas since year's start: 41 KIA's, 182 WIA's*, UNIAN [online], 20 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.unian.info/war/10925066-ukraine-s-army-losses-in-donbas-since-year-s-start-41-kia-s-182-wia-s.html>>.
- UN Human Rights Monitoring Mission, UkrInform [online], 23 III 2020 [dostęp: 29 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.ukrinform.net/rubric-defense/2905432-ohchr-in-march-records-highest-monthly-civilian-casualties-in-donbas-since-september-2019.html>>.
- V Kremlu nazwali interesnuü ideü otmenit' sanktsii iz-za koronawirusa, NTV [online], 3 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.ntv.ru/novosti/2309721/>>.
- Wilk A., *Armia rosyjska w walce z pandemią koronawirusa we Włoszech*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Analizy), 23 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/en/node/27914>>.
- Wilk A., *Rosja na poligonie. Bezprecedensowa aktywność szkoleniowa Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, Ośrodek Studiów Wschodnich (Komentarze), 17 IV 2020 [dostęp: 19 IV 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-17/rosja-na-poligonie-bezprecedensowa-aktywnosc-szkoleniowa-sil>>.
- Wiśniewska I., *Rosja wobec pandemii koronawirusa: pochwała oblężonej twierdzy* [online], 18 III 2020 [dostęp: 26 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.osw.waw.pl/l/publikacje/analizy/2020-03-18/rosja-wobec-pandemii-koronawirusa-pochwala-oblezonej-twierdzy>>.
- 20 Questions with Vladimir Putin. Episode 2. Putin on Ukraine, TASS [online], 20 II 2020 [dostęp: 30 III 2020], dostępny w internecie: <<https://putin.tass.ru/en/ob-ukraine/>>.
- 80% of Russia's coronavirus aid to Italy 'Useless' – La Stampa, "The Moscow Times" [online], 20 III 2020 [dostęp: 27 III 2020], dostępny w internecie: <<https://www.themoscow-times.com/2020/03/26/80-of-russias-coronavirus-aid-to-italy-useless-la-stampa-a69756>>.